

LAURA LAURUŠAITĖ

Regioninio sąmoningumo projekcijos

Vigmantas Butkus, *Šiaulių auto/topografija*, „Inter-studia humanitatis“ leidinys, Šiauliai: S. Tumėno leidykla „Šiaurės Lietuva“, 2011, 192 p., ISBN 978–9955–863–44–1

Šioje knygoje, kaip jau įprasta Vigmanto Butkaus tekstams, vėl atgyja Šiauliai, pašiaulė ir akademiniai Šiauliai, pratęsiama studijoje *Šiauliai – provincijos miestas palatvėje* (2005) autoriaus plėtota baltistinė šio miesto Latvijos pašonėje teritorinė ir tapatybės lokalizacija. Knygoje labai ryškus (bene pagrindinis) regioninio sąmoningumo ir lojalumo konkrečiam regionui matmuo. Nuostata įmiestinti ir įmintinti Šiaulius leidžia atpažinti regioniškumo strategiją ir nejučia susisieja su eseisto Rolando Rastausko ir fotografo Remigijaus Treigio miestocentriškomis kelionėmis fotoeseistiniame albume *Berlynalijos* (2008). Rastauskas su Treigiu portretavo Berlyną ir buvo ten kultūriniai turistai, o Butkaus knygoje iškyla patirtiniai Šiauliai autochtono akimis. Tai šiek tiek netikėta, bet vertybiškai itin svarbi knyga, turint galvoje nūdienį geografinį ir kultūrinį vienodėjimą, kai sąmoningai atsisakoma šaknų, priklausymo vietai ir madinga būti „pasaulio piliečiu“, tranzitiniu subjektu be aiškios regioninės priklausomybės. Deklaruoti priklausomybę „provincijos“ miestui ir pristatyti šiaulietišumą kaip turtą, išteklį yra drąsi, nekonvencionali ir sykiu intriguojanti pozicija.

Jau knygos pavadinimas nurodo trinarę teminę dermę: savęs (*auto*) ir vietos (*topos*) įrašymas į tekstą (*grapho*). Dar į pavadinimą legaliai galėtų būti iškeltas sandas *foto*, nes tekstinį knygos turinį papildė autoriaus ir kelios fotomenininko Gintaro Česonio nuotraukos, suteikdamos leidiniui tarpdisciplininio daugiasluoksniškumo. Kai kas galėtų suklusti, ar (ir kaip) minėtieji teminiai sandai dera tarpusavyje, nes knyga sudaryta iš gana skirtingų aktualaus eseistinio/publicistinio/mokslinio pobūdžio tekstų, recenzijų, impresijų, spausdintų daugiausia *Literatūros ir meno* priede Park@s. Autorius sugrupavo šias per šešerius metus (2005–2011) rašytas esė į penkis skyrius, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo tarsi

nesusisiekiantys indai, bet pažvelgus įdėmiau ryškėja dvi dichotomiškos kryptys, suteikiančios conceptualų stuburą visiems knygos rašiniam – tai plėtiniai ir aklagatviai, atvirumas ir ap(si)ribojimas, tūriai ir plokštumos. Butkus aptaria regiono prigimtį ir jo evoliuciją iš dviejų perspektyvų – kaip žmogišką, kultūrinį (plėtiniai) ir politinį, socialinį (aklagatviai) procesą. Regionas knygoje suvokiamas ne kaip techninė klasifikacijos kategorija ar koks išankstinis socialinių procesų rezervuaras, bet kaip geografinė, kultūrinė ir emocinė priklausomybė, rašančiojo identifikacija su konkrečiu erdvėlaikiu. Pirmoji knygos pusė skirta plėtiniam, „čiadabartinį peizažą“ išakijantiems fantazijos tuneliams, paralelinėms dimensijoms, keliaplanėms erdvėms ir sąlyčiams, o antroji dalis – aklagatviam, biurokratijos, politikos ir lietuviškojo mentaliteto siauraregystei bei visokio pobūdžio „atotraukoms“ (autorius terminas), kurios nebeleidžia susiliesti kūnui su daiktu (p. 43), o mokslininkui literatūrologui patirti betarpišką sąlytį su tekstais.

Pirmuosiuose skyriuose akivaizdžiai dominuoja sandas *topos* – urbanistinis pjūvis, Šiaulių kaip miesto įspaudai ir ataudai rašančiojo sąmonėje. Autorius skenuoja miestą tarsi visaregė *google street view* akis ir kontempliuoja jį erdviniais ir geometriniais terminais: vertikalės, ribos, perspektyvos, konfiguracijos, tūriai. Erdves skaido realūs topografiniai žymikliai – gatvės, pastatai, skverai, jų pavidalai, kontūrai ir susijimo taškai. Topografinis kultūrinių (o gal kultūrinis topografinių?) asociacijų žemėlapis užkloja, panardina visus Šiaulius. Apčiuopiamas materialusis pasaulis įgyja Marshallo McLuhano braižo tęsinių: bibliotekos katalogo stalčiukas saugo visą kultūrinę atmintį („raktą į anądienos pasaulį“, p. 30), „Saulės“ kinoteatro ekranas virsta į kosminį „visus ir visokius kūnus apglėbiantį ekraną“ (p. 32), o stebint *Nokia* mobilųjį telefoną, padėtą ant žmonos skaitomos Gabrielio García Márquezo knygos puslapių, „peizažą išvarp[o] *NOKIA* ar *Márquezo* tuneliai“ (p. 52). Sutankintos miesto erdvės pripildomos kultūrinės vaizduotės ir atminties, pavyzdžiui, centrinė Šiaulių alėja nuotraukoje užfiksuota tokiu rakursu, kad atrodo išgrįsta naudotomis knygomis. Ši nuotrauka išties suteikia Šiauliams didmiesčio tūrio, primena reljefišką Paryžiaus ir kitų Europos metropolių kultūrinę topografiją – gatvėse ir parkeliuose išsidėsčiusius senų knygų turgelius. Kultūros vaizdinija persmelkia fizinį miesto kūną, nutįsta į „Berlyno, Oslo, Paryžiaus, Maskvos ar Londono bibliotekų lentynas su Homero, Goethe’s, Kafkos, Joyce’o, Bulgakovo, Rilke’s ar Aristotelio, Kanto, Husserlio, Heideggerio, Sartre’o, Merleau-Ponty tomiais“ (p. 34). Šis nematomas kultūrinis peizažas ženkliai išplečia miesto zonų matomas ribas.

Šiaulių auto/topografijoje nuolat jaučiamas paties siauriausio iš trijų minėtųjų dėmenų – *auto* – buvimas, Šiaulių regionas veriasi kaip subjektyvi (savi) refleksijų erdvė. Fiksuodamas miesto unikalumą, autorius fenomenologiškai grįžta prie individualios juos suvokiančios sąmonės ir savimonės: kaip „aš“ atiskleidžia permąstant miestą, kaip miestas artikuliuojamas per „aš“ patirtį, kaip žmogus suteikia pavidalą regionui ir kaip regionas formuoja individualią tapatybę. Ryškėja regiono charakteris, turintis ne tik realių, bet ir įsivaizduojamų, net mitinių bruožų. Šiaulių miesto praeitis išskyla nesuklastotomis, autentiškomis raišnių atminties formomis – intertekstinėmis aliuzijomis prikeliama vaikystė, šmėkšteli sovietiniai „buitinis“, „vykdomasis“, kulinarijos cechais, „univermagas“, vietinių „komisu“ vadinta mėsos ir kitų maisto prekių parduotuvė. Paralelinėse realybėse susitinka unifikuojantis dabarties euroremontas ir gelžbetoninė pilka praeitis, įtvirtinta ne tik architektūriškai, bet ir lingvistiškai (Tarybų, Gorkio gatvės). Gatvės, aikštės ir pastatai yra agentai, kurie per savo materialų buvimą artikuliuoja juose įrašytus praeities aidus, o regioninės integracijos procesai (tarkime, tas pats euroremontas) iškreipia, suvienodina Šiaulius su kitais Lietuvos, Europos, pasaulio miestais, atimdamas prieš tai turėtą regioninį savitumą, nušaknydindamas organiškąją Šiaulių, o sykiu ir šiauliečio tapatybę – net žalsvi birželio beržai pamažu įgauna animacinio herojaus Šreko kūno spalvą. Akivaizdu, kad modernūs, „objektyvūs“ regionalizacijos kriterijai kontrastuoja ir netgi konfliktuoja su subjektyvia miestą apmąstančia regionine sąmone, nes „pilietiškumą efektyviau yra ne ‚valstybiškai strateguoti‘, o lokaliai realizuoti“ (p. 139).

Butkus tarsi „atrakina“ Šiaulius, atskleidžia sostinės gyventojų akiai nepasiekiamą, nepažiniją „provincijos“ egzistencijos pusę, primena, kaip globalėjančioje Lietuvoje keičiasi miestai ir miesteliai, kaip juose daugėja europeizuotų urbanistinės topografijos ženklų ir mažėja laukinių, kojomis suplūktų takelių, apaugusių takažolėmis (autorius problemiška klausia: „O gal iš tikrųjų miestu tampama tada, kai centre nebelieka takų nei iš viso potencialių vietų jiems atsirasti?“; p. 21). Juntama nostalgija regioniniam savitumui ir aiški nuostata, kad miestieškėjimas, europėjimas nėra dorybė, taip pat kaip ir „sostinėcentrizmas“, nes ir mažesni, provincijos miestai turi savo neprilygsta, savitišką (ir simpatišką!) tapatybę. Miesto fizinis kūnas išskyla kaip vienis, šiek tiek amorfiškas, sudėtas iš daugybės besikeičiančių detalių, kurias įprasmina žmonės, šiauliečiai: tai ir nuosavas kiemas po vynuoge, kur vasaros vakarais gurkšnojamas alus, Šiaulių universiteto auditorijos, biblioteka, žmogiškuoju judesiu užpildyti gat-

vių tinklai, universiteto bendrabaučio langeliai, kuriuose spurda gyvybė. Autorius kaip paveldosaugininkas, nedidelio Žemaitijos miesto, Saulensis, tvermės sergėtojas stebi miesto dinamišką judėjimą ir reiškia jautrų asmeninį ryšį su *savuoju* miestu. Butkaus santykis su Šiauliais ne „per nosinaitę“ kaip eilinio turistu (tarkime, iš sostinės), o betarpiškas, intymus artumas tarsi vaikstant basomis per grindinį, prisiliečiant padais prie miesto parkų žolės. Regionalizmas išties labai vertina empatiją, emociją ir ryšį¹, pridurtume – kartais net pernelyg. Šiauliai išskyla skaitytojui prieš akis it septynkojis gyvis su septyniais čiuptuvais (septyniais iš miesto vedančiais keliais), kurio ribos „iš tikrųjų turi odą, poras ir labai neritmingai, labai nesimetriškai, bet nepaprastai veržliai pulsuoja, tiesiog plyksčioja tai susitraukdamos, tai išsiplėsdamos į kažkokias *mikro* ir *makroerdves*“ (p. 22). Tais septyniais keliais klajojančio šiauliečio kūno pavidalas irgi išsitrina, netenka kūniškųjų apibrėžčių, susilieja su hipnotizuojančiu miesto pulsavimu ir šnabždesiu.

Reljefiška miesto topografija ir kūrybiškų *plėtinių* galimybės išskyla kaip priešprieša toliau aptariamai mokslo biurokratijai – „vienadimensei linijinei sistemai“, keičiančiai mūsų mąstymo struktūras ir atitraukiančiai mus nuo tikrojo „mokslo kūno“ (p. 72). Probleminama įtampa tarp mokslo valdininkų ir regiono, tarp mokslo valdininkų ir konkretaus tyrėjo. Šiaulių universiteto ir apskritai akademinio pasaulio problemos reflektuojamos iš vidaus, ironiškai diskutuojant tai, kas opiausia kūrybiškai mąstančiam Lietuvos humanitarui, prieš kurio nosį įstatymais užtrenkiamos durys, o reglamentais klonuojami uždrausti įeiti kambariai (esė „Biurokratija ir reglamentacija moksle ir ne tik“). Butkus apžvalgo aktualius šiandieninės humanitarikos reiškinius iš (dažnai groteskiškai) kritinio atstumo, demaskuoja instituciškai įtvirtintas suvokimo ir veikimo schemas, plokščiaekranę vienaplanę realybę, kuri brukama mums kasdien biurokratų, technokratų ir kitokių užkratų. Kandžiai kritikuojama anti-regioninė mokslo politika, dėsningai griau-nanti regionų teisę į mokslą, siekis paversti regioną iš „centro“ (šiuo atveju, sostinės) medijuojama ir valdoma sfera ir apskritai bandymas literatūrologiją įgrūsti į narvelį, priverčiant ją kaip papūgą giedoti pagal klerkų nuleistus priesakus. Į Vilniaus ir Šiaulių, humanitaro ir Akademijos santykius, kaip juos regi Butkus, įsi-brauna postkolonijinis galios elementas. Vieninteliu humanitaro ginklu – žodžiu

1 Judith Fetterley, Marjorie Pryse, *Writing out of Place: Regionalism, Women, and American Literary Culture*, Chicago: University of Illinois Press, 2005, p. 344.

Butkus priešinasi bandymui „buldozeriu sulyginti netaisyklingą topografiją [...], technokratiniam gestui, kuris trokšta įteisinti absoliutaus *bevietišumo būseną*“².

Akivaizdi autoriaus nuostata, kad Šiauliai, ketvirtas pagal dydį Lietuvos miestas, sakytume, savotiška liminali erdvė tarp gilios lietuviškos provincijos ir pasipūtusio ir savipakankamo didmiesčio, turi ne tik *eilinio*, bet ir *elitinio* miesto bruožų. Knygoje kuriama ir palaikoma nuolatinė įtampa tarp aukštojo stiliaus, viešojoje vaizduotėje automatiškai priskiriamo sostinei, ir žemojo stiliaus, kaip eilinio lietuvio sąmonėje įsitvirtinusio provincializmo, žymens. Ironiškai reflektuojama „taurių vynuoginių gėrimų“ (suprask, Vilnensis) ir „plebėjiško alaus“ (suprask, Saulensis) priešprieša. Skaitytojas raginamas klustelti savo stereotipizuotos sąmonės: ar tik ji nenuvertina ir „nenurašo“ Šiaulių kaip geografinės provincijos ir kultūros užkampio? Jau pratarinėje aiškiai brėždamas savo samprotavimų kryptį autorius deklaruoja pasirinkęs aktyvią kovotojo poziciją: „Knyga atvirai, sąmoningai ir netgi kiek kovingai *regioniška*“ (p. 8). Regioninę žiūrą ir aštrų nepasitenkinimą sostine, (neva) suvokiančia lokalumą kaip išskirtinai negatyvų reiškinį, tiesiogiai nusako ir knygos skyriaus pavadinimas „Pabambėjimai iš Šiaulių į Lietuvą“.

Šiaulių auto/topografijos autorius perstumdo tradiciškai nusistovėjusias Šiaulių kaip administracinio regiono ribas, siūlydamas naują – išcentruotą ir išplėstą – regiono apibrėžtį. Vienas iš knygos tęsinių – kultūriniai maršrutai į Latviją, į jos mentaliteto savastį, literatūrą (esė „Apie lietuvių tapatybę latvių fone (buitiniai epizodai)“). Akivaizdi autoriaus nuostata, kad geriausiai galime suprasti save per santykį su *kitais*, o ypač panašios dvasinės struktūros kaimynais – latviais. Iš šių sugretinimų

ryškėja nelabai malonus „statistinio lietuvio“ tapatybės vaizdelis. Ryškėja, kaip sakyta, latviškajame fone, pačiame artimiausiame, gal net adekvačiausiame fone (nelyginsi gi savęs su vokiečiais, gruziniais ar baltarusiais). Šiame nelinksmame „statistinio lietuvio“ tapatybės vaizdelyje įžvelgiu paskutinių Europos pago..., atsiprašau, baudžiauninkų genus ir mąstymą paveldėjusią figūrą. Figūrą, kuri geba idealiai prisitaikyti prie bet kokių ją ištikusių hierarchinių priklausomybės struktūrų (sovietų armijos, sovietų ekonomikos, užsieninės administracijos, pomidorų plantatorių, šefo firmos, ministerijos ministro, universiteto rektorato, mokyklos direktorato ir pan.),

2 Kenneth Frampton, „Towards a Critical Regionalism. Six Points for an Architecture of Resistance“, in: *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*, Seattle: Bay, 1983, p. 26.

tas struktūras, atsižvelgiant į situaciją, arba „melždama“, iš jų „kombinuodama“, arba nuolankiausiai joms tarnaudama. (p. 141)

Nedeklaruojamas, bet ne mažiau juntamas Šiaulių kaip žemaitiškos tapatybės židinio suvokimas (ypač esė apie Viktorijos Daujotytės poezijos knygą *Balsā ūkūs’/Balsai ūkuose*). Butkus praplečia Šiaulių regioną ne tik kartografiškai – į Latviją ar Žemaitiją, bet ir paslinkdamas mentales erdves, konstruojančias tradicinę Šiaulių koncepciją ir recepciją. Kartkartėmis autorius žaidybiškai flirtuoja su skaitytoju, specialiai nebrėždamas ryškios ribos tarp fantazijos ir tikrovės, tarp realistinio ir parodijinio kalbėjimo, palikdamas skaitytojui atvirų interpretacijos „tunelių“ (esė „Netikras zuikis šiaulietiška fenomenologijos padaže arba Pokalbis su Marģerio Zarinio romanu *Netikras Faustas*“; „Apie tai, kaip rašiau projektinę programą ‚Atsparumo prieš vergystę pinigams, daiktams ir pastatams ugdymas‘“). Knygos tekstą pratęsia, papildomą dimensiją žodžiui suteikia ir kūrybiškos autoriaus fotografijos, kurių mažas formatas ir poligrafinė kokybė ant gelsvo popieriaus visgi šiek tiek kontrastuoja su tekstų kondicija. Paskutiniame *Berlynalijų* skyriuje Rastauskas rašė, kad kadras yra erdvės karstas, o geras fotografas – tikrovės karstadirbys. Butkui fotoakies užfiksuotas vaizdas atlieka priešingą funkciją – jis yra gyvybinga realybės ir teksto tąsa, vizualinis čiuptuvas, padedantis aprėpti daugiau nei regi paprasta akis ar pasako rašytinis žodis. Stengiantis išvengti banalybės ir konvencionalaus požiūrio tekstuose gal kiek padauginta raizgaus manierizmo, stilistiškai įmantrių metaforų, kraštutinio grotesko ir parodijos (ypač „Pabambėjimuose iš Šiaulių į Lietuvą“) bei šio tokio perspaudimo, pabrėžiant tik vieną reiškinių pusę. Autorius kritikuoja stereotipus, bet nejučia jiems pats pasiduoda – atkakliai gindamas Šiaulius nuo „narcisistinio vilnocentrizmo“ ir „kloakos, atmatų duobės, sąvartyno“ statuso, utriuoto negatyvizmo strėles jis adresuoja Vilniui kaip visų blogybių irštvai („Pasaka apie degradą Šiaulėną, princesę sostinę ir princą Vilnių“). Dar programinis postkolonializmo teoretikas Edwardas Saidas demaskavo klaidingas europocentrines prielaidas skaidyti pasaulį į dvi prieštaringas Vakarų ir Oriento kategorijas, priskiriant Vakarams vien teigiamus bruožus (tvarkingi, racionalūs, vyriški, geri), o Rytams – vien tik neigiamus (chaotiški, iracionalūs, moteriški, blogi). *Šiaulių auto/topografijoje* matyti analogiškas potraukis Šiaulius tapatinti su kilniais vakarietiškais požymiais, o sostinę – su prastuoliškais rytietiškais. Likimo paradoksas (o gal kaip tik akivaizdus dėsniumas, pasakytų autorius), kad knyga buvo spausdinta Vilniuje.

Bet pasiduokime autoriaus auto/topo/fotografinėi provokacijai patirti „išbandymą Šiauliais“, susipažinti su regiono artefaktais, istorijomis, balsais bei pajusti autentišką miesto vaizdiniją. Būdamą pabrėžtinai regionali, knyga sykiu ir universali, nes apie regioną ne tik *kalba*, bet jį *transcenduoja*. Grynai šiaurietiškos realijos – šiaurietų Jurgio Dieliauto ir Stasio Tumėno knygų recenzijos, pasvarstymai dėl vietinio mero, Šiaurietų universiteto aktualijos – pereina į visuotinių problemų svarstybas: mokslo politikos, pilietiško formavimosi, lietuvio mentaliteto, baltiškosios tapatybės ir kt. problemas. Lokalumas ir šiaurietiškas čia pasitarnauja ne kaip parapijinio mąstymo rėmas, o kaip našus minčių plėtinys. Tai pati geriausia, nors kažin ar tokį tikslą turėjusi, regiono įvaizdžio kūrimo ir regioniško studijų reabilitacijos kampanija. Visgi linkėčiau autoriui kiek pašvelninti tą ne itin produktyvią agresyvaus vyriško karžygiškumo poziciją ir kitą knygą pradėti dialogu, o ne kova su Vilniumi.